

پژوهش‌نامه‌ی آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان

(علمی- پژوهشی)

سال اول، شماره‌ی دوم، زمستان ۱۳۹۱

بررسی متون خوانداری مجموعه‌ی «فارسی بیاموزیم» بر اساس نقش‌های هفت‌گانه‌ی زبان از دیدگاه هلیدی

حدائق رضایی
استادیار زبان‌شناسی- دانشگاه اصفهان
محمد علی پور
کارشناس ارشد آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان

چکیده

یکی از اهداف اصلی آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان و متعاقباً، کتاب‌های موجود در این زمینه، کمک به زبان‌آموزان در برقراری ارتباط با دیگران، به‌ویژه فارسی‌زبانان، در موقعیت‌های شخصی و حرفه‌ای گوناگون در زندگی روزانه است. برای بررسی مسائل مربوط به ارتباط کلامی/زبانی، ناگزیر از توجه به نقش‌های مختلف زبان می‌باشیم. در همین راستا، پژوهش حاضر در پی آن است که میزان توجه به این نقش‌های زبانی را در کتاب‌های آموزش زبان فارسی بررسی نماید. پس از بررسی منابع آموزش زبان فارسی در ایران، مجموعه‌ای با نام «فارسی بیاموزیم» برای انجام این پژوهش، انتخاب گردید. از میان این مجموعه‌ی ۵ جلدی، متن‌های خوانداری جلد‌های اول، دوم و سوم، به دلیل توجه‌شان به نقش‌های زبانی و به‌کارگیری آن‌ها، برگزیده شدند. پس از جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، مشخص شد که در سه جلد مذکور، به نقش‌های زبانی توجه ویژه‌ای شده است و نقش‌های موجود در این کتاب با شش نقش از نقش‌های هفت‌گانه‌ای که هلیدی معرفی نموده، تطابق داشته‌اند. همچنین، تعداد نقش‌های زبانی در هر جلد نسبت به جلد قبلی سیر صعودی داشته است. از بین این نقش‌ها نیز «نقش تعاملی» بالاترین و «نقش تخیلی» کمترین میزان توجه را به خود اختصاص داده‌اند. بالا بودن میزان توجه به نقش تعاملی، گویای آن است که این سه جلد از مجموعه‌ی «فارسی بیاموزیم» توانایی آن را دارند که به‌عنوان یک ابزار ارتباطی عمل کرده و پاسخ‌گوی نیازهای ارتباطی فارسی‌آموزان باشند.

کلیدواژه‌ها

آموزش زبان فارسی، رویکرد ارتباطی، زبان‌شناسی نقش‌گرا، نقش‌های هفت‌گانه‌ی زبان

۱. مقدمه

ارزیابی و تدوین کتب درسی آموزش زبان فارسی به‌منظور بالا بردن کیفیت آموزش و یادگیری زبان‌آموزان غیر فارسی‌زبان از اهمیت خاصی برخوردار است. از طریق کتب درسی می‌توان زبان‌آموزان را با شیوه‌ی برآوردن نقش‌های ارتباطی زبان آشنا نمود و با تهیه و تدوین منابعی ارزشمند و شایسته، آنان را در برقراری هر چه بهتر ارتباط با فارسی‌زبانان یاری نمود.

امروزه رویکرد ارتباطی^۱ را رویکرد غالب در زبان‌آموزی می‌دانند. این رویکرد بیشتر متأثر از کارهای مردم‌شناسانی همچون هایمز و نقش‌گرایانی مانند هلیدی می‌باشد که اولین و اصلی‌ترین نقش زبان را وسیله‌ای برای برقراری ارتباط می‌دانستند. محققان ثابت کرده‌اند که توانایی برقراری ارتباط، مستلزم چیزی بیش از یادگیری ساختارهای زبانی است. آن‌ها دریافتند که برقراری ارتباط، مستلزم این است که زبان‌آموزان با نقش‌های ارتباطی زبان آشنا شده و عملکردهای معینی مانند قول دادن، عذرخواهی کردن، دعوت کردن، هشدار دادن و مانند آن‌ها نیز در موقعیتی اجتماعی یادگیرند (فریمن، ۱۳۸۴: ۱۵۱). نظریه‌ی نقش‌گرایی هلیدی، در آموزش ارتباطی زبان بسیار مورد توجه قرار گرفته است. او هفت نقش اصلی‌ای را که کودکان هنگام فراگیری زبان اول در ارتباط زبانی به آن‌ها توجه دارند معرفی کرده و با بسط آن‌ها به افراد بزرگسال و مطالعه بر روی آنان به این نتیجه می‌رسد که نقش‌های اجتماعی که بزرگسالان به‌کار می‌برند بسیار متنوع‌تر از نقش‌هایی است که کودکان به‌کار می‌برند (ژرمن، ۱۹۹۱: ۲۸-۳۱). بسیاری از صاحب‌نظران در اهمیت مهارت خواندن اتفاق نظر دارند، تا آن‌جا که بسیاری از آن‌ها هدف اصلی آموزش زبان خارجی را کسب این مهارت عنوان کرده‌اند. از نگاه آن‌ها مهارت خواندن، پایه و اساس تمام مهارت‌های دیگر است. صاحب‌نظران معتقدند که هرچه این مهارت بیشتر تقویت شود، یادگیری مهارت‌های دیگر نیز آسان‌تر خواهد بود (چستن، ۱۹۸۹: ۳۴۶-۳۵۲).

ریورز (۱۹۸۱) در تقسیم‌بندی‌ای که از هدف‌های زبان‌آموزی به عمل آورده، این اهداف را به هفت گروه تقسیم کرده است که «کسب مهارت خواندن و قرار گرفتن در جریان نوشته‌ها، تحقیقات و اطلاعات جدید» و «آشنایی با نقش‌ها و کارکردهای زبان» از آن جمله می‌باشند. هدف ما در این مقاله، بررسی متن‌های خواندن مجموعه‌ی آموزشی «فارسی بیاموزیم» بر اساس نقش‌های هفت‌گانه‌ای است

¹ communicative approach

که مایکل هلیدی معرفی کرده است و در صورت وجود این نقش‌ها، به بررسی میزان انطباق آن‌ها با یکدیگر خواهیم پرداخت.

این تحقیق درصدد پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

۱. آیا در مجموعه‌ی آموزشی «فارسی بیاموزیم» به نقش‌ها و کارکردهای زبان توجه شده است؟
۲. در صورت به‌کارگیری نقش‌های زبانی، آیا این نقش‌ها با نقش‌های هفت‌گانه‌ای که هلیدی معرفی کرده، تطابق دارند؟
۳. از میان نقش‌های هفت‌گانه، به کدام نقش بیشتر و به کدام نقش کمتر توجه شده است؟
۴. روند به‌کارگیری این نقش‌ها در هر جلد به چه صورت می‌باشد؟

۲. چارچوب نظری

زبان‌شناسی نقش‌گرا^۲ عمدتاً در اروپا و پس از زبان‌شناسی ساختگرا شکل گرفته است. نقش‌گرایان^۳، از زبان به‌عنوان یک نهاد بشری یاد می‌کنند که کارکرد اصلی آن برقراری ارتباط بین انسان‌ها به‌منظور انتقال اطلاعات و مفاهیم ذهنی به یکدیگر است. آندره مارتینه، فرث و هلیدی از جمله پیشگامان زبان‌شناسی نقش‌گرا می‌باشند (ژرمن، ۱۹۹۱: ۲۸-۳۰).

تقریباً در اوایل سال ۱۹۷۰، هلیدی، شاگرد فرث، یک نظریه‌ی زبان‌شناختی ارائه می‌کند که مبتنی بر نقش‌های مختلفی است که این نقش‌ها نیز دربردارنده‌ی هر گونه کاربرد زبانی می‌باشند. وی در سال ۱۹۷۳ در مقاله‌ای با عنوان «پایه‌ی نقش‌گرایی زبان» مسأله‌ی رابطه‌ی بین ساختار یک زبان و نوع استفاده از آن زبان را بیان می‌کند (همان: ۲۸). هلیدی با الهام گرفتن از ایده‌های یک مردم‌شناس به نام مالینوفسکی این فرضیه را بیان می‌کند که «نقش‌های اجتماعی» مختلف زبان هستند که ساختارهای زبانی را تعیین می‌کنند. هلیدی (۱۹۷۳) با مطالعه و تحلیل دقیق رشد زبانی یک کودک نوزده ماهه به این نتیجه می‌رسد که در این سن، ساختار زبانی کودک، بازتاب مستقیم شکل‌های کاربردی زبان است. بدین ترتیب نتیجه می‌گیرد که ساختارهای زبانی‌ای که کودک بر آن‌ها تسلط یافته، به‌طور مستقیم منعکس‌کننده‌ی نقش‌هایی هستند که زبان، ایفای آن‌ها را برای کودک

^۲ functional linguistics

^۳ functionalists

امکان‌پذیر می‌سازد. او با بسط بیشتر این موضوع و مطالعه بر روی بزرگسالان، تصریح می‌کند که نقش‌های اجتماعی نظام زبانی یک فرد بزرگسال بسیار متنوع‌تر از نقش‌های نظام زبانی یک کودک می‌باشند. وی با پی بردن به تنوع نقش‌های اجتماعی زبان یک فرد بزرگسال به این نتیجه می‌رسد که دستور زبان، مکانیسمی است که می‌تواند به نقش‌های گوناگون زبان نظم و ترتیب ببخشد. به عقیده‌ی او، یک فرد بزرگسال می‌تواند چندین نقش را در یک گفته بگنجانند، در حالی که هر گفته‌ی کودک فقط بیانگر یک نقش است.

هفت نقشی که هلیدی (۱۹۷۳) برای زبان برشمرده، عبارتند از:

۱. **نقش ابزاری^۴**: از این نقش برای درخواست کردن، به‌دست آوردن چیزی یا بهره‌مند شدن از خدماتی و به‌طور کلی برآورده کردن نیازهای مادی استفاده می‌شود.
۲. **نقش نظارتی^۵**: این نقش از طریق دستور دادن، هشدار دادن و مانند آن، رفتار مخاطب را کنترل کرده و به آن نظم می‌بخشد. این نقش معمولاً در بافت‌هایی که دارای قوانین مشخصی می‌باشند مرسوم‌تر است (یاکوبسن و همکاران، ۲۰۰۳: ۷). این نقش با نقش ابزاری زبان هم‌پوشی فراوان دارد، با این تفاوت که در نقش ابزاری، تمرکز بر روی برآورده ساختن نیازها و خواسته‌هاست و نیازی به مشخص بودن مخاطب برای فرستنده‌ی پیام نیست؛ در حالی که در نقش نظارتی، مخاطب خاصی مد نظر است که فرستنده‌ی پیام رفتار وی را کنترل می‌نماید. بنابراین، مشخص بودن مخاطب برای فرستنده‌ی پیام، الزامی است. به گفته‌ی یاکوبسن و همکاران (۲۰۰۳) دستورالعمل‌هایی که رانندگان برای مسافران خود می‌نویسند و علائمی که در پارک‌ها و مکان‌های عمومی برای عابران و حصار نصب می‌شوند، به خوبی نقش نظارتی زبان را نشان می‌دهد.
۳. **نقش تعاملی^۶**: در این نقش، از زبان برای ایجاد تماس یا گذراندن مدت زمانی با افراد جامعه و ایجاد تعامل با آن‌ها استفاده می‌شود. این نقش می‌تواند شامل بحث‌ها، مکالمه‌های دوستانه، نامه‌های مکتوب و مانند این‌ها باشد.

^۴ instrumental

^۵ regulatory

^۶ interactional

۴. نقش شخصی^۷: این نقش این امکان را به افراد می‌دهد تا احساسات و عواطف شخصی، حالات روحی و عقاید شخصی خود را بیان نمایند.

۵. نقش اکتشافی^۸: این نقش به فرد امکان می‌دهد تا با استفاده از ابزار زبان، کسب اطلاعات کرده و چیزی یاد بگیرد. در این نقش، فرستنده‌ی پیام به دنبال کسب اطلاعات است و تلاش می‌کند تا در مورد محیط پیرامون خود اخبار و اطلاعاتی را به‌دست آورد. در واقع، طرح هرگونه پرسشی از سوی فرد، نقش اکتشافی زبان را نشان می‌دهد.

۶. نقش تخیلی^۹: این نقش به‌کارگیری زبان برای خلق یک دنیای خیالی است. در این نقش، فرد سعی می‌کند با صحنه‌سازی‌های تخیلی و از طریق سرودن شعر، قصه‌پردازی و مانند این‌ها مقصود خود را انتقال دهد.

۷. نقش اطلاع‌رسانی^{۱۰}: یعنی استفاده از زبان به‌منظور رساندن پیام به شخصی که از آن خبر بی‌اطلاع می‌باشد. از این نقش زبانی برای بیان واقعیت‌ها، اطلاعات، رویدادها، حوادث و مانند این‌ها استفاده می‌شود.

همان‌طور که هلیدی (۱۹۷۳) اذعان دارد، باید خاطر نشان کرد که هر یک از جمله‌های یک زبان ممکن است از لحاظ نقشی، به‌طور همزمان دارای یک یا بیش از یک نقش باشند. به‌عنوان نمونه، جمله‌ی زیر که به نقل از ذوالفقاری و همکاران (۱۳۸۲، ج ۳: ۱۶۰) آورده شده است، به‌طور همزمان می‌تواند دارای سه نقش زبانی متفاوت باشد:

«شوهر: بهتره از این‌جا به بعد رو با تاکسی بری تا به‌موقع برسی.»

– نقش اطلاع‌رسانی: در جمله‌ی فوق، فرستنده‌ی پیام به نوعی می‌خواهد دوری مسافت و همچنین وجود تاکسی در آن حوالی را به مخاطب گوشزد کند تا وی به‌موقع به مقصد برسد. – نقش نظارتی: در جمله‌ی فوق، فرستنده‌ی پیام مردی است که این جمله را خطاب به همسرش می‌گوید. همین مسأله باعث می‌شود که بتوان این جمله را به نوعی، دستور و امر نیز قلمداد کرد. (با تاکسی برو تا به‌موقع برسی!).

⁷ personal

⁸ heuristic

⁹ imaginative

¹⁰ informative

همچنین می‌توان این جمله را هشدار نیز در نظر گرفت (اگه با تاکسی نری به موقع نمی‌رسی!).
- نقش تعاملی: در این جمله، فرستنده‌ی پیام و مخاطب با هم تعامل داشته و مرد به همسرش پیشنهاد می‌کند که با تاکسی برود (پیشنهاد می‌کنم با تاکسی بری تا به‌موقع برسی).

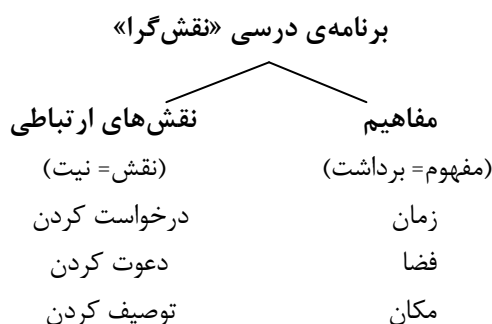
۱.۲. مفاهیم و نقش‌ها

پرسش اساسی این است که چگونه می‌توان نقش‌ها را شناخت؟ در این‌جا ذکر یک نکته حائز اهمیت است و آن تمایز قائل شدن میان «مفاهیم»^{۱۱} و «نقش‌ها» است. دلالت یا مفهوم، شامل مقولاتی مانند بسامد، زمان، توالی، کمیت، مکان، فراوانی و ... می‌شود که ویلکینز آن را مقوله‌های دستوری- معنایی برنامه می‌نامد؛ زیرا ارتباط بین یک دلالت یا مفهوم و یک مقوله‌ی دستوری در اکثر زبان‌های اروپایی بسیار به هم نزدیک است. وی «کاربردهای» زبان، یعنی «نقش‌های ارتباطی»، را نیز اضافه می‌کند که شامل درخواست کردن، انکار کردن، پیشنهاد کردن، گله کردن، دعوت کردن، اطلاعات خواستن و غیره می‌شود. در چنین حالتی، نقش‌ها ارتباط مستقیمی با مقوله‌های دستوری یک زبان ندارند. مثلاً گفته‌های متمایزی مانند «دوست دارید+ فلان‌جا برویم»، «چرا+ فلان‌جا برویم» و «وجه امری»، همگی می‌توانند نقش «دعوت» داشته باشند (ژرمن، ۱۹۹۱: ۴۵). از این‌رو ویلکینز برنامه‌ی درسی «مفهومی» را معرفی می‌کند و معتقد است که یک برنامه‌ی درسی در زبان انگلیسی باید با توجه به مقوله‌های دستوری- معنایی و مقوله‌ی نقش‌های ارتباطی تهیه شود. جانسون (۱۹۸۱) با اصلاح برنامه‌ی درسی مفهومی ویلکینز، یک برنامه‌ی درسی نقش‌گرا را معرفی می‌کند که هم‌زمان دربرگیرنده‌ی نقش‌های ارتباطی و مفاهیم می‌باشد. شکل ۱، این برنامه‌ی درسی نقش‌گرا را نشان می‌دهد.

برای شناختن نقش می‌توان از خود پرسید نیت گویشور چیست؟ مثلاً او می‌خواهد دعوت کند؟ تشکر کند؟ عذرخواهی کند؟ اظهار علاقه یا همدردی کند؟ و از این قبیل. به این ترتیب می‌توان فهمید که یک گفته‌ی واحد یا یک جمله‌ی واحد می‌تواند نقش‌های متفاوتی داشته باشد. برای مثال، جمله‌ی «مطمئن شو که فردا می‌ای» می‌تواند بیانگر نیت قول گرفتن از کسی یا نیت دستور دادن

¹¹ notions

باشد. از طرفی، برای پی بردن به مفهوم جمله‌ی فوق باید دید که گفته‌ی گوینده حامل چه تصورات یا مفاهیمی است. بنابراین می‌توان گفت که هر گفته‌ای با توجه به دیدگاه‌های متمایز، در عین حال هم دربرگیرنده‌ی مفاهیم و هم دربرگیرنده‌ی نقش‌هاست (ژرمن، ۱۹۹۱: ۴۶ و ۴۷).

شکل ۱. برنامه‌ی درسی نقش‌گرا (برگرفته از جانسون، ۱۹۸۱: ۴)

۳. پیشینه‌ی تحقیق

تحقیقات متعددی در ایران بر اساس نظریه‌ی نقش‌گرایی هلیدی انجام شده است، اما تحقیقاتی که منابع آموزشی زبان فارسی را از این منظر بررسی کنند محدود بوده است. در ادامه، چند نمونه از این پژوهش‌ها و نتایج حاصل از آن‌ها آورده شده است.

تبریزمنش (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مجموعه‌ی فارسی بیاموزیم (آموزش زبان فارسی) از منظر فرانقش تجربی، بر اساس چارچوب نظری دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی» به وضعیت درونی درس‌های این مجموعه پرداخته است. در این رویکرد، چهار فرانقش تجربی، بینافردی، متنی و منطقی مطرح هستند که از این میان، فرانقش تجربی به‌عنوان مبنای تحلیل داده‌های این مجموعه انتخاب شده که از سه فرآیند اصلی مادی، ذهنی و رابطه‌ای تشکیل می‌شود. داده‌ها نشان دادند که تقسیم‌بندی هلیدی در انواع فرآیندها و نقش‌های گوناگون شرکت‌کنندگان آن‌ها در مجموعه‌ی فوق، کاربرد دارد. این داده‌ها همچنین نشان دادند که تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای در زمینه‌ی بسامد رخداد فرآیندهای ذهنی، بیانی، وجودی و رفتاری با فرآیندهای رابطه‌ای و مادی وجود دارند. تبریزمنش در این مقاله دو هدف را مد نظر قرار داده است: تحلیل محتوایی کتاب «فارسی بیاموزیم» و ارائه‌ی پیشنهاد برای پدیدآوردن‌گان کتاب‌های مشابه.

نتایج نشان داد که چارچوب نظری هلیدی، صرف نظر از اختلافات جزئی در متن‌های زبان فارسی قابل اجرا و کارآمد است. تبریزمنش در خاتمه پیشنهاد داد که نتایج حاصل از بررسی لایه‌های معنایی تجربی، بینافردی و متنی، مقایسه و در تدوین متن‌های آموزشی به کار گرفته شوند. با توجه به اذعان هلیدی، فرآیندهای مادی و پس از آن رابطه‌ای، ابهام بسیاری در متن‌های گوناگون ایجاد می‌کنند و علاقه‌مندان می‌توانند به بحث ابهام در زبان فارسی بپردازند. بررسی متن‌های غیرآموزشی از منظر فرانش تجربی و مقایسه‌ی آن‌ها با متن حاضر و بررسی تفکیکی متن‌های علمی، سخنرانی و ... از منظر چارچوب نظری هلیدی از دیگر پیشنهادات مطرح شده می‌باشند.

غفاری‌مهر (۱۳۸۳) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد خود تحت عنوان «بررسی دو مجموعه‌ی آموزشی آزا و فارسی بیاموزیم از دیدگاه نقش‌گرایی» به مطالعات مربوط به تحلیل ساختار مبتداهای موجود در ایران توجه کرده است. دو مجموعه‌ی آموزشی «آزا» و «فارسی بیاموزیم» از لحاظ مبتداهای موجود در بندها مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. نتایج نشان داد در مجموعه‌ی «فارسی بیاموزیم»، از مبتداهای مرکب بیشتری استفاده شده است که این نشان‌دهنده‌ی انطباق بیشتر این مجموعه با گونه‌ی گفتاری زبان فارسی است. آمارهای به‌دست آمده، از نزدیک‌تر بودن ساختار مبتدابخیری «فارسی بیاموزیم» به گونه‌ی گفتاری زبان فارسی خبر دادند.

رضاخانی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مجموعه‌ی فارسی بیاموزیم (آموزش زبان فارسی) از منظر فرانش بینافردی بر اساس چارچوب نظری دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی» به بررسی این مجموعه از منظر فرانش بینافردی پرداخته است. یافته‌ها، فرضیه‌های پژوهش را که ساخت پرسش و پاسخ و امر را ساخت غالب در نظر گرفته بود، به چالش کشاند و آشکار کرد که این مجموعه، در آموزش گونه‌ی گفتاری، هم‌پای نوشتاری، و نیز در بهره‌گیری از روش آموزش ارتباطی چندان موفق نبوده است.

قاضی‌زاده و قنسولی (۱۳۸۹) نیز تحقیق جالبی در زمینه‌ی نقش‌های هفت‌گانه‌ی زبان از نگاه هلیدی انجام داده‌اند. آن‌ها در مقاله‌ی خود با عنوان «بررسی گونه‌ی کاربردی زبان نوشتاری در وسایل نقلیه‌ی برون‌شهری، بر اساس نظریه‌ی نقش‌های هفت‌گانه‌ی زبان از دیدگاه هلیدی» پس از مشخص کردن ویژگی‌های نقشی بارز این گونه‌ی کاربردی، به تطابق نقش‌های زبانی آن بر اساس نقش‌های

هفت‌گانه‌ی زبان که هلیدی شناسایی کرده پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که گونه‌ی کاربردی مورد استفاده در وسایل نقلیه‌ی برون‌شهری، به‌عنوان یکی از تنوعات زبان فارسی، از نظر نقشی قابل انطباق با نقش‌های هفت‌گانه‌ی زبان است و قابلیت بازتاب تمامی این نقش‌های اجتماعی زبان را دارد.

۴. روش پژوهش

از جمله روش‌های تحقیق در علوم تربیتی، روش تحقیق توصیفی می‌باشد. تحقیق توصیفی شامل مجموعه روش‌هایی است که هدف آن، توصیف شرایط و پدیده‌های مورد بررسی است. تحقیق حاضر نیز از نوع توصیفی می‌باشد. به این دلیل که پژوهشگر به توصیف عینی شرایط موجود در ارتباط با کتاب‌های زبان فارسی که برای غیر فارسی‌زبانان تألیف شده، پرداخته است. برای جمع‌آوری داده‌ها نیز از میان مجموعه‌ی ۵ جلدی «فارسی بیاموزیم»، متن‌های خواندن جلد‌های اول، دوم و سوم آن، به دلیل وجود نقش‌های زبانی، برگزیده شده است. این مجموعه از انتشارات مدرسه می‌باشد و به سفارش شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی در آمریکای شمالی تألیف شده است. به همین دلیل و از آن‌جا که در برخی از مراکز آموزش زبان فارسی از این مجموعه برای تدریس زبان فارسی استفاده می‌شود، گمان می‌رود که این مجموعه، منبع ارزشمندی برای مطالعه باشد. پس از جمع‌آوری داده‌ها به تحلیل آن‌ها بر اساس نقش‌های هفت‌گانه‌ای که هلیدی معرفی کرده است پرداخته خواهد شد.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این قسمت، داده‌های به دست آمده از سه جلد مجموعه‌ی «فارسی بیاموزیم» را بر اساس نقش‌های هفت‌گانه‌ی هلیدی، تقسیم‌بندی و تحلیل می‌کنیم. همچنین، تعداد نقش‌های به کار رفته را در جدول جداگانه‌ای به نمایش خواهیم گذاشت.

۱.۵. نقش ابزاری

همان‌طور که گفته شد، از این نقش برای برآورده کردن خواسته‌ها و نیازها استفاده می‌شود (هلیدی، ۱۹۷۳). در این مجموعه، عبارات و جملات زیادی که نشان‌دهنده‌ی نقش ابزاری باشند به چشم

می‌خورند. این جمله‌ها دربردارنده‌ی اعمالی نظیر درخواست کردن، اجازه گرفتن و قرض گرفتن می‌باشند. برای روشن‌تر شدن مطلب، به ذکر نمونه‌هایی^{۱۲} پرداخته می‌شود:

۱. درخواست کردن: می‌شه یه عکس از برادر داماد بندازین؟

۲. اجازه گرفتن: اجازه می‌دین امروز زودتر برم؟

باید خاطر نشان کرد که بسیاری از جمله‌های این کتاب، دارای یک یا بیش از یک نقش بودند که همه‌ی نقش‌های این جمله‌ها در جمع‌آوری داده‌ها لحاظ شده‌اند. در جدول ۱،۵، فراوانی نقش ابزاری در جلد‌های اول، دوم و سوم این مجموعه نشان داده شده است.

جدول ۱،۵. فراوانی نقش ابزاری

تعداد	کارکرد
۲۷	درخواست کردن
۷	اجازه گرفتن
۱	قرض گرفتن
۳۵	مجموع

۲،۵. نقش نظارتی

در این نقش، فرستنده‌ی پیام از راه‌هایی مانند دستور دادن و تذکر یا هشدار دادن، رفتار مخاطب را کنترل می‌کند. در این کتاب مواردی یافت شد که مؤید این نقش زبانی بوده‌اند. در ادامه، یک جمله از نمونه‌های آن ذکر می‌گردد:

۱. دستور دادن: برو لاستیک رو عوض کن. داره دیر می‌شه!

۲. تذکر و هشدار دادن: حواست رو جمع کن!

فراوانی نقش‌های نظارتی را در جدول ۲،۵ می‌توان مشاهده نمود.

جدول ۲،۵. فراوانی نقش نظارتی

تعداد	کارکرد
۳۰	دستور دادن
۱۱	تذکر و هشدار دادن
۴۱	مجموع

^{۱۲} تمام نمونه‌ها از جلد سوم مجموعه‌ی فارسی بیاموزیم (ذوالفقاری و همکاران، ۱۳۸۲) نقل شده است.

۳,۵. نقش تعاملی

به کمک ساختارهای زبانی مرتبط با این نقش، فرستنده‌ی پیام و مخاطب که جزیی از جامعه می‌باشند با هم تعامل دارند. در این کتاب موارد متعددی یافت شد که گویای این نقش بودند. اعمالی مانند: سلام و احوال‌پرسی کردن، خداحافظی کردن، تبریک گفتن، تعارف کردن، تشکر کردن، عذرخواهی کردن، دعوت کردن، پذیرفتن و نپذیرفتن دعوت، پیشنهاد کردن، تشویق کردن، قول دادن، قول گرفتن، سرزنش کردن، شکایت کردن و مانند آن از این دسته‌اند.

فراوانی نقش‌های تعاملی را در جدول ۳,۵ می‌توان مشاهده نمود.

جدول ۳,۵. فراوانی نقش تعاملی

تعداد	کارکرد
۲۶	سلام و احوال‌پرسی کردن
۱۰	خداحافظی کردن
۵	تبریک گفتن
۹	تعارف کردن
۲۹	تشکر و قدردانی کردن
۱۷	دعوت کردن
۷	پذیرفتن دعوت
۹	نپذیرفتن دعوت
۱۲	بیان آرزو
۴	دلداری دادن
۳	گله و شکایت کردن
۴	سلام کسی را رساندن
۲	معرفی کردن اشخاص
۶	عذرخواهی کردن
۵	اجازه گرفتن
۱۹	پیشنهاد کردن
۱۰	پذیرفتن پیشنهاد
۹	نپذیرفتن پیشنهاد
۳	تشویق کردن
۱۳	جواب مؤدبانه دادن
۳	قول دادن و قول گرفتن
۷	سرزنش کردن
۲۱۲	مجموع

۴,۵. نقش شخصی

جملات دربردارنده‌ی نقش شخصی که با تولید آن‌ها فرد می‌تواند احساسات و عواطف شخصی، حالات روحی و عقاید خود را بیان نماید، نیز در این مجموعه به چشم می‌خورد. حالاتی مانند تعجب کردن، اظهار رضایت و خوشحالی کردن، اظهار نگرانی کردن، اظهار تأسف کردن و مانند آن در این زمره‌اند. در ادامه به ذکر دو مثال می‌پردازیم:

۱. تعجب کردن: اصلاً باورم نمی‌شه!
 ۲. اظهار نگرانی کردن: خیلی نگرانم! شوهرم باید تا حالا می‌رسید.
- در جدول ۴,۵، فراوانی هریک از کارکردهای فوق را می‌توان مشاهده نمود.

جدول ۴,۵. فراوانی نقش شخصی

تعداد	کارکرد
۱۳	تعجب کردن
۱۰	اظهار تأسف کردن
۱	اظهار رضایت و خوشحالی کردن
۶	بیان علایق
۴	اظهار نگرانی کردن
۳۴	مجموع

۵,۵. نقش اکتشافی

طرح هرگونه پرسش از سوی فرستنده‌ی پیام می‌تواند نقش اکتشافی داشته باشد. این نقش نیز در این مجموعه به چشم می‌خورد. ساعت و تاریخ رویدادی را پرسیدن، دلیل ناراحتی کسی را پرسیدن، سراغ کسی را گرفتن، نظر کسی را پرسیدن، اطلاعات خواستن و ... از این گروه می‌باشند که در زیر به ذکر چند نمونه می‌پردازیم:

۱. سؤال پرسیدن: تا حالا رانندگی کردی؟
 ۲. ساعت و تاریخ رویدادی را پرسیدن: مهمونی از چه ساعتی شروع می‌شه؟
 ۳. دلیل ناراحتی کسی را پرسیدن: چی شده نوید؟ چرا ناراحتی؟
- در جدول ۵,۵، فراوانی هریک از کارکردهای فوق نشان داده شده است.

جدول ۵.۵. فراوانی نقش اکتشافی

تعداد	کارکرد
۵۰	سؤال پرسیدن
۲۸	اطلاعات خواستن
۸	ساعت و تاریخ رویدادی را پرسیدن
۳	سراغ کسی را گرفتن
۴	پرسش در مورد خصوصیات اخلاقی افراد
۶	نظر کسی را پرسیدن
۴	قیمت چیزی را پرسیدن
۴	پرسش در مورد مکان
۲	پرسیدن آب و هوا
۴	دلیل ناراحتی کسی را پرسیدن
۴	پرسش در مورد تصمیمات
۱۰	متوجه نشدن مطلبی و پرسش در مورد آن
۳	پرسش در مورد علایق
۱۳۰	مجموع

۶.۵. نقش تخیلی

همان‌طور که هلیدی اذعان دارد، در این نقش، فرد سعی می‌کند با صحنه‌سازی‌های تخیلی و از طریق سرودن شعر، قصه‌پردازی و مانند این‌ها مقصود خود را انتقال دهد (هلیدی، ۱۹۷۳). پس از بررسی کتاب، هیچ جمله یا عبارت زبانی‌ای که مبتنی بر این نقش زبانی باشد مشاهده نشده است.

۷.۵. نقش اطلاع‌رسانی

در این نقش، از زبان به‌منظور رساندن پیامی به شخصی که از آن خبر بی‌اطلاع است استفاده می‌شود. بررسی‌ها نشان داد که در این مجموعه به این نقش نیز توجه شده است. خبر بد دادن، مشخصات ظاهری اشخاص را دادن، در مورد شهر یا کشوری اطلاعات دادن، حادثه‌ای را تعریف کردن، ساعت و تاریخ رویدادی را بیان کردن، خبر غیرمنتظره دادن و ... نمونه‌های یافت‌شده در این مجموعه می‌باشند که مؤید این نقش زبانی هستند:

- اطلاع‌رسانی: تا شش ماه دیگه مأموریتش تموم می‌شه و برمی‌گرده.
- خبر بدی دادن: پسرم تصادف کرده و الان بیمارستانه.
- ساعت و تاریخ رویدادی را بیان کردن: مهمونی از ساعت ۶/۵ شروع می‌شه. فراوانی هریک از کارکردهای فوق را می‌توان در جدول ۶,۵ مشاهده نمود.

جدول ۶,۵. فراوانی نقش اطلاع‌رسانی

تعداد	کارکرد
۷۲	اطلاع‌رسانی
۱۷	خبر بدی دادن
۵	آدرس دادن
۲	مشخصات ظاهری شخصی را دادن
۴	صحبت در مورد خصوصیات اخلاقی افراد
۱۷	در مورد شهر یا کشوری اطلاعات دادن
۱۰	حادثه‌ای را تعریف کردن
۴	دلیل ناراحتی خود را بیان کردن
۶	تصمیم خود را بیان کردن
۵	دلیل پرخطر بودن چیزی را گفتن
۹	ساعت و تاریخ رویدادی را بیان کردن
۸	قیمت چیزی را گفتن
۶	خبر غیرمنتظره دادن
۵	جواب برای رفع ابهام
۱۷۰	مجموع

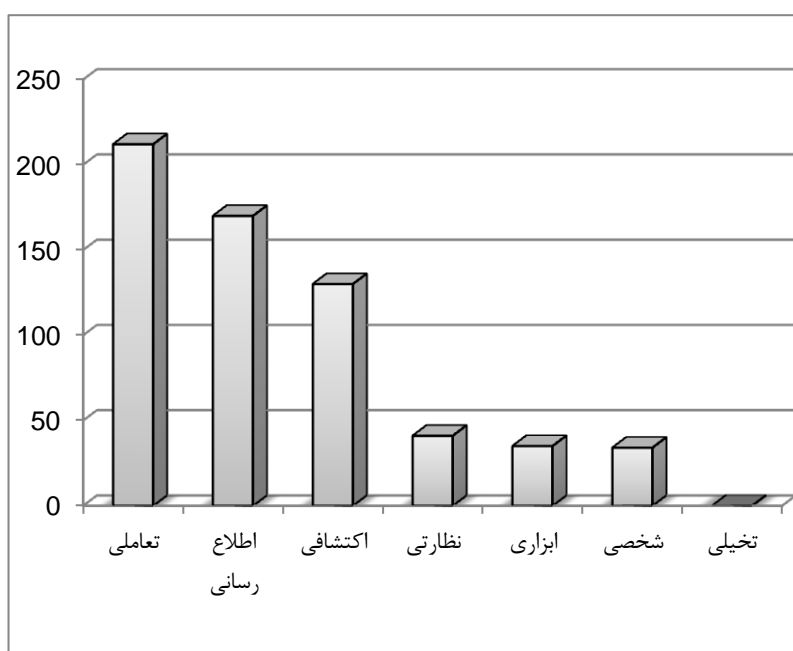
برای سهولت بررسی، میزان و نوع نقش‌های به‌کار رفته در جلد‌های اول، دوم و سوم این مجموعه، به ترتیب اولویت و فراوانی دسته‌بندی شده‌اند. جدول ۷,۵، تعداد و درصد به‌کارگیری نقش‌های زبانی را در سه جلد این مجموعه نشان می‌دهد.

جدول ۷،۵. میزان به‌کارگیری نقش‌ها بر حسب اولویت

اولویت	نوع نقش	تعداد	درصد
۱	تعاملی	۲۱۲	٪ ۳۴/۰۸
۲	اطلاع‌رسانی	۱۷۰	٪ ۲۷/۳۳
۳	اکتشافی	۱۳۰	٪ ۲۰/۹۰
۴	نظارتی	۴۱	٪ ۶/۵۹
۵	ابزاری	۳۵	٪ ۵/۶۲
۶	شخصی	۳۴	٪ ۵/۴۶
۷	تخیلی	۰	۰
	مجموع	۶۲۲	۱۰۰

به‌منظور دریافت تصویری روشن‌تر از داده‌های جمع‌آوری‌شده، فراوانی هر یک را در نمودار زیر

نشان می‌دهیم:

نمودار ۱. فراوانی نقش‌های به‌کار رفته در جلد‌های اول، دوم و سوم مجموعه‌ی آموزشی «فارسی بیاموزیم»

۶. نتیجه‌گیری

در پاسخ به پرسش‌های تحقیق باید گفت که مجموعه‌ی آموزشی «فارسی بیاموزیم» به نقش‌ها و کارکردهای زبانی توجه ویژه‌ای مبذول داشته است. نقش‌های به‌کار رفته در جلد‌های اول، دوم و سوم این مجموعه، با شش نقش از نقش‌های هفت‌گانه‌ای که هلیدی معرفی کرده است تطابق داشته که این نشان‌دهنده‌ی توجه ویژه‌ی این مجموعه به نقش‌ها و کارکردهای زبانی است. از میان نقش‌های هفت‌گانه نیز، بیشترین توجه به نقش تعاملی و کمترین توجه به نقش تخیلی بوده است. بالا بودن میزان توجه به نقش تعاملی، نشان‌دهنده‌ی توجه ویژه‌ی این مجموعه به تقویت مهارت‌های ارتباطی زبان‌آموزان غیر فارسی‌زبان می‌باشد. همچنین بالا بودن درصد به‌کارگیری نقش‌های اطلاع‌رسانی و اکتشافی نسبت به نقش‌های شخصی، نظارتی و ابزاری، دلیل بر توجه این مجموعه به تقویت طرح پرسش و پاسخ در زبان‌آموزان می‌باشد. نقش‌های به‌کار رفته در این مجموعه به‌جز نقش نظارتی، سیر صعودی داشته‌اند و تعداد نقش‌های به‌کار رفته در هر جلد نسبت به جلد قبلی آن بیشتر شده است.

کتاب درسی یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع یادگیری فراگیران در نظام کنونی آموزشی محسوب می‌شود و در ایران یکی از مهم‌ترین نقش‌ها را ایفا می‌نماید؛ به عبارت دیگر، در کشور ما بیشتر فعالیت‌های آموزشی در چارچوب کتاب درسی صورت می‌گیرد. با نگاهی به روش‌های آموزش زبان دوم نیز درمی‌یابیم که امروزه روش تدریس ارتباطی، یکی از پرکاربردترین روش‌های آموزش زبان می‌باشد. کتاب‌های درسی آموزش زبان فارسی نیز منابع بسیار مهمی برای آموزش این زبان می‌باشند. برای این‌که بتوان این زبان را هر چه بهتر به غیر فارسی‌زبانان آموخت، این کتاب‌ها باید عاری از هرگونه کاستی و نارسایی باشند. بدین‌منظور می‌توان با نقد و بررسی‌های کتاب‌های آموزش زبان فارسی، کاستی‌های موجود در آن را به مؤلفان و برنامه‌ریزان درسی گوشزد کرده و با تهیه و تدوین منابعی ارزشمند و درخور، این زبان را به بهترین نحو آموزش داد.

منابع

- تبریزمنش، معصومه. (۱۳۸۷). بررسی مجموعه‌ی فارسی بیاموزیم (آموزش زبان فارسی) از منظر فرآینقش تجربی، براساس چارچوب نظری دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- چستن، کنت. (۱۹۸۹). گسترش مهارت‌های آموزش زبان دوم (تئوری و عملی). ترجمه‌ی محمود نورمحمدی. تهران: رهنما.
- ذوالفقاری، حسن و همکاران. (۱۳۸۲). فارسی بیاموزیم: آموزش زبان فارسی (دوره‌ی میانه). جلد‌های اول، دوم و سوم. تهران: مدرسه.
- رضاخانی، فرشته. (۱۳۸۵). بررسی مجموعه‌ی فارسی بیاموزیم (آموزش زبان فارسی) از منظر فرآینقش بینافردی بر اساس چارچوب نظری دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی. ژرمن، کلود. (۱۹۹۱). رویکرد ارتباطی در آموزش زبان. ترجمه‌ی روح‌الله رحمتیان. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه‌ی علوم انسانی.
- غفاری‌مهر، مهرخ. (۱۳۸۳). بررسی دو مجموعه‌ی آموزشی آزا و فارسی بیاموزیم از دیدگاه نقش‌گرایی. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- فریمن، د. لارسن. (۱۳۸۴). اصول و فنون آموزش زبان. ترجمه‌ی منصور فهیم و مستانه حقانی. تهران: رهنما.
- قاضی‌زاده، خلیل. و بهزاد قنسولی. (۱۳۸۹). «بررسی گونه‌ی کاربردی زبان نوشتاری در وسایل نقلیه برون‌شهری بر اساس نظریه نقش‌های هفت‌گانه‌ی زبان از دیدگاه هلیدی» مجله‌ی مطالعات زبان و ترجمه، شماره‌ی اول: ۱۱۱-۱۲۵.
- Jacobson, E., Degener, S. & Purcell-Gates, V. (2003). **Creating Authentic Materials and Activities for the Adult Literacy Classroom: A Handbook for Practitioners**. New York: (NCSALL).
- Johnson, K. (1981). **Communication in the Classroom: Applications and Methods for a Communicative Approach**. Harlow: Longman.
- Halliday, M. (1973). **Explorations in the Functions of Language**. London: Edward Arnold.
- Rivers, W. M. (1981). **Teaching Foreign Language Skills** (2nd ed.). Chicago: The University of Chicago Press